

Anta TRUMPA

LU Latviešu valodas institūts

ATSEVIŠĶU LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU VALODAS ADJEKTĪVU SEMANTISKĀ DIFERENCIĀCIJA: LATV. *šķīsts*, LIET. *skýstas*; LATV. *skaists*, LIET. *skaistùs*; LATV. *tikls*, LIET. *tiklùs*¹

Katra vārda semantiskajai pārmaiņai ir savi īpaši cēloņi, un, kā atzīst vācu valodnieks A. Blanks, „(..) jeder einzelne Wandel in einer spezifischen Situation entsteht, die mit keiner anderen vergleichbar ist“ (Blank 1997, 345). Tomēr iespējams, ka vārdiem, kas pieder vienai tematiskajai grupai, ir arī līdzīgi nozīmes pārmaiņu cēloņi. Tradicionāli semantisko pārmaiņu cēloņi tiek iedalīti četrās galvenajās grupās: sociālie, vēsturiskie, lingvistiskie [A. Meillet] un psiholoģiskie [S. Ullmann] (McMahon 1996, 179–182). Raksta uzdevums ir, analizējot šos trīs semantiski atšķirīgo, bet formas ziņā atbilstošo lietuviešu un latviešu valodas vārdu pārus, noteikt, kuras valodas vārds katrā konkrētajā gadījumā ir saglabājis senāko nozīmi, apmēram kādi ir nozīmju pārmaiņu cēloņi, vai tie ir raksturīgi visai šai tematiskajai grupai – morāles īpašību apzīmējumiem.

1. Latv. *šķīsts*¹ ‘1. rel. tāds, kam nav grēku; tāds, kas ir atbrīvojies no grēkiem, kam tie ir piedoti // tāds, kurā izpaužas šādas īpašības; 2. tikumīgs, morāli skaidrs // tāds, kam vēl nav bijušas dzimumattiecības; tāds, kas atturas no dzimumattiecībām; 3. novec. tīrs (parasti par apgērbu, ķermeni)’; *šķīsts*² apv. ‘šķīdrs (parasti par ēdienu)’ (LLVV VII₂ 382) : liet. *skýstas* ‘1. turintis ypatybę tekėti, lietis (šķīdrs, tāds, kas tek, līst); 2. turintis daug vandens, netirštas (tāds, kas satur daudz ūdens, nav biezs); 3. retas (rets); 4. prk. nerimtas, viską perdedantis (pārn. nenopietns, tāds, kas visu pārspīlē); 5. prk. silpnas, nepagrīstas (pārn. vājš, nepamatots); 6. prk. jaunas, neprityręs (pārn. jauns, nepieredzējis)’ (DLKŽ⁴ 705).

Gan latviešu *šķīsts*, gan lietuviešu *skýstas* ir saistīti ar attiecīgajiem darbības vārdiem – latv. *šķīst* ‘tapt šķīdram’ un liet. *skýsti* ‘t. p.’ (ME IV 50; Būga RR I 398). K. Karulis, pamatojoties uz radniecīgo valodu materiāliem (senpr. *skijstan* [ak.] ‘tīru, šķīstu’, kr. *чүц-мыў* ‘tīrs’, po. *czysty* ‘tīrs’ u. c.), pieņem, ka latv. vārda *šķīst* ‘tapt šķīdram’ „pamatā ide.

¹ Šos semantiski atšķirīgo latviešu un lietuviešu valodas vārdu pārus (latv. *šķīsts* ‘tikumīgs, nevainīgs’, izloksnēs ‘šķīdrs’: liet. *skýstas* ‘šķīdrs; nenopietns, nobriedis’; latv. *skaists* ‘daiļš, glīts’: liet. *skaistùs* ‘košs, spilgts, skaidrs; godīgs, nevainīgs’; latv. *tikls* ‘tikumīgs’: liet. *tiklùs* ‘uzticīgs, lētticīgs; godīgs, godprātīgs’) nosacīti varētu iedalīt vienā tematiskajā grupā – morāles īpašību apzīmējumi –, jo vismaz viens pāra vārds (latv. *šķīsts*, latv. *tikls*, liet. *tiklùs* un liet. *skaistùs*) raksturo kādu ar morāli saistītu īpašību.

*g^hhēi- ‘gaišs, spīdīgs’ (..) fon. variants ar ieskaņas k^h-. Saknei *d* paplašinājums un baltu valodās ieskaņai pievienots *s*-: *skēid- : *skīd- > ab. *skied- : *skīd-, no kā verbs *skīd-ti > *skīsti > la. *šķīst* (..)“ un uzskata, ka šo vārdu pirmatnējā nozīme ir bijusi ‘būt, tapt dzidram, tīram’, no kā ‘tapt mīkstumam, kust’ (K a r u l i s 1992, II 356–357). Tomēr kā baltu, tā arī citās ide. valodās sastopami šīs saknes vārdi gan ar nozīmi ‘tīrs’ (piemēram, senpr. *skijstan* [ak.] ‘tīru’, *skīstai* ‘nevainīgs, tikls’, senslāvu *čistъ* ‘tīrs’ u. c.), gan ar nozīmi ‘šķidrš’ (piemēram, liet. *skīesti* ‘atšķaidīt’, latv. *šķiēst*, vidusaugšvācu *schitere* ‘plāns, šķidrš’ u. c.) radniecīgām nozīmēm (F r a e n k e l LEW II 805; S a b a l i a u s k a s 1990, 102). J. Endzelīns semantiskās attīstības ziņā velk paralēles ar latīņu *liquidus* ‘šķidrš, plūstošs, tīrs’, tādējādi laikam gan norādot uz nozīmes pārmaiņu ‘šķidrš’ → ‘tīrs’ (ME IV 50). E. Frenkels uzskata, ka visu šo vārdu pamatā ir saknes *skēļ-, *skaj-, *skī- ar *d* paplašinājumu (F r a e n k e l LEW II 805–806). Arī V. Mažulis pieņem, ka baltslāvu adjektīvs *skīsta- ‘atdalīts no piemaisījumiem’ ir atvasinājums ar sufiksu *-ta- no baltslāvu verba *skīd- ‘atdalīt, atšķelt, nogriezt’. No *skīsta- savukārt ir radies senpr. *skīsta- ‘tīrs’ un liet. *skýstas* ‘šķidrš’. Turklāt V. Mažulis uzskata, ka no liet. adjektīva *skýstas* ir atvasināts verbs *skýsti* un nevis otrādi (M a ž i u l i s PKEŽ IV).

Kā redzams, etimologu viedokļi par latv. *šķīsts* un liet. *skýstas* nozīmes attīstību ir visai atšķirīgi. Tomēr ir skaidrs tas, ka šie nozīmes pārmaiņu procesi ir ļoti seni un, visticamāk, abas nozīmes – ‘šķidrš’ un ‘tīrs’ – paralēli ir pastāvējušas jau kopš baltu pirmvalodas laikiem.

LKŽ XII 948 lietuviešu valodas vārdam *skýstas* ir redzama diezgan liela nozīmju dažādība, tomēr bez pamatnozīmēm ‘turintis ypatybę tekėti, lietis, takus (tāds, kas tek, līst, tekošs)’, ‘turintis savyje daug vandens, vandeningas, pavandenijęs (tāds, kas satur daudz ūdens, ūdeņains)’ un nozīmes ‘netankiai, su tarpais padarytas [išaustas, nupintas], retas (ar atstarpēm pagatavots [noausts, nopīts])’ ir minētas galvenokārt tikai pārnestās nozīmes, kas kā tādas arī tiek uztvertas un par pamatnozīmēm nav kļuvušas, piemēram, ‘prk. mažas, negausus (pārn. mazs, neliels)’, ‘plonas, negarsus, neintensyvus [apie garsa, balsa] (smalks, kluss, neintensīvs [par skaņu, balsi])’, ‘švelnus, nestiprus [apie vēja] (maigs, vājš [par vēju])’, ‘menk. nerimtas, lengvabūdis, bevalis (niev. nenopietns, vieglprātīgs, bezrakstura)’, ‘prk. neištvermingas, silpnas (pārn. nezturīgs, vājš)’, ‘prk. nepagrīstas, neargumentotas, prastas (pārn. nepamatots, neargumentēts, slikts)’, ‘menk. jaunas, nesūbrendeš (niev. jauns, nenobriedis)’ u. c. Šeit ir saskatāmas paralēles ar nozīmes ziņā atbilstošo latviešu valodas īpašības vārdu *šķidrš*, kuram sarunvalodā sastopama nozīme ‘slikts’ (LLVV VII₂ 369), piemēram, *šķidrš referāts, pašķidra uzstāšanās* utt. Tomēr liet. *skýstas* senā nozīme ‘šķidrš’ ir ļoti noturīga un, kā liecina elektroniskajā lietuviešu valodas tekstū krājumā (VDU) atrastie piemēri, mūsdienu lietuviešu valodā *skýstas* vairumā gadījumu ir lietots ar nozīmi ‘šķidrš’: *skýstas kuras* ‘šķidrais kurināmais’; *skýstas mišinys* ‘šķidrš maisījums’; *skýstas medus* ‘šķidrš medus’; *skýstas kiaušinis* ‘mīksti novārīta ola – ar šķidru olas dzel-

tenumu'. Tikai pavisam nelielā daļā vārda *skýstas* lietojumu ir vērojamas pārnestās nozīmes: *dar, visai skystas kareivis* 'vēl pavisam nepieredzējis karavīrs'; *pompastiškas apybraižas ir skystas recenzijas* 'pompozus raksturojumus un vājas (šķidras) recenzijas'; *Ē, tu! Per skystas su manim galinētis* 'Ei, tu! Esi par vāju, lai ar mani cīkstētos!'. Lielākoties šīs pārnestās nozīmes ir lietotas daiļliteratūrā.

Arī latviešu valodas izloksnēs līdz pat mūsdienām ir saglabājusies vārda *šķīsts* nozīme 'šķidr', piemēram, Vainižos: *šuôdeñ i tâd pašķîst putŗ izvârîš. ka piêliês piên, ta bûs pa.visaîm šķîsc* (Å d a m s o n s, K a g a i n e 2000, II 398) un Kalupē: *eš tuôdu škeîstu kèišieli vaŗdu* (R e ķ ē n a 1998, II 475). ME IV 49 doti piemēri ar šo nozīmi no Saikavas, Rūjienas, Valmieras, Gulbenes u. c. Tā kā šāds lietojums sastopams gan Valmierā, gan Rūjienā, t. i., Vidzemes ziemeļu daļā, tad šo nozīmi nekādi nevar uzskatīt par aizguvumu no lietu-
viešu valodas.

Par to, ka ne tikai mūsdienās, bet arī jau 17. gs. nozīme 'šķidr' nav bijusi pazīstama visās izloksnēs, liecina tas, ka pirmajās latviešu vārdnīcās vārds *šķīsts* ir skaidrots vienīgi kā 'tīrs' (F e n n e l l 1988, 92 [Mancelis]; L a n g i j s 1936, 243; WB 93 [*šķīksts*], F e n n e l l 2000, II 181 [Fīrekers]) un tikai J. Langes vārdnīcā šai nozīmei blakus parādās arī nozīme 'šķidr' (L a n g e 1777, 280 [J. Lange savā vārdnīcā ietvēris dažādu dialektu materiālus]).

Tā kā nozīmes 'šķidr' un 'tīrs', visticamāk, ir paralēli eksistējušas jau kopš baltu pirmvalodas laikiem, tad no latviešu valodas leksikas vēstures izpētes viedokļa interesantāk ir pētīt tieši latviešu valodā vērojamo pārmaiņu 'tīrs' → 'tikumīgs, nevainīgs' (līdzīgi procesi ir notikuši arī citās valodās, sal. piemēram, senpr. *skijstan* [ak.] 'tīru', bet *skīstai* 'nevainīgs, tikls').

Tā pirmajā vācu-latviešu valodas vārdnīcā – G. Manceļa 1638. g. darbā „Lettus“ – ar vārdu *šķīsts* tulkoti vācu *lauter, rein, sauber* (tīrs), ar vārdu *nešķīsts* – *garstig, unflätig, unlauter, unrein* (riebīgs, netīrs) (F e n n e l l 1988, 92). Šajā vārdnīcā tāpat neparādās nozīme 'šķidr', turklāt ne šeit, ne arī grāmatā „Phraseologia Lettica“ (F e n n e l l 1989, 116–117) nav sastopama vēlāk tik populārā nozīme 'nevainīgs', kas tolaik jau bija pazīstama, bet acīmredzot vēl tikai kā pārnestā nozīme. Taču jau nepilnus piecdesmit gadus vēlāk J. Langija vārdnīcā adverbs *šķīsti* ir skaidrots ar vārdiem *reinlich, säuberlich, züchtiglich* (tīri, tikumīgi) (L a n g i j s 1936, 243). Nozīme 'tikumīgs' parādās arī citās 17. un 18. gs. latviešu valodas vārdnīcās (MLG II 122 [adverbam]; S t e n d e r 1789, I 247).

Lai gan jau Manceļa laikos bija pazīstamas nozīmes 'nevainīgs', 'tikumīgs', t. i., 'tīrs no vainas, no grēka, morāli tīrs', tomēr tautā vēl samērā ilgi populārāka bija vārda *šķīsts* tiešā nozīme 'tīrs' un vārds galvenokārt tika attiecināts uz konkrētām lietām. Tādēļ arī, piemēram, Manceļa grāmatā „Phraseologia Lettica“ vārds *šķīsts* lietots pārsvarā tādos vārdu savienojumos kā *šķīsts kublis, šķīsts ūdens, šķīsta mute, šķīsts galdauts, šķīsti lukteri* (svečturi, lukturi), *šķīsti talerķi* (šķīvjī), *šķīstas* (iztīrītas) *zivis* (F e n n e l l 1989,

116, 117). Adverbam *šķīsti* gan šajā pašā grāmatā ir sastopams arī abstraktāks lietojums, piemēram, *šķīsti no sirds*, *šķīsti runā* (Fennell 1989, 116).

Savukārt 17. gs. reliģiska satura tekstos, tajā skaitā arī G. Manceļa sprediķu krājumos, vārds *šķīsts* ir lietots galvenokārt tādos vārdu savienojumos kā, piemēram, *šķīsta jumprava* (LGLK 3; JT2Kor XI nod., 2. p.; Mancelius 1654, I 328 u. c.), *šķīstais godiņš* (LGLK 3), *šķīstu sirdi* (LGLV 127), *šķīstu mācīb'* (LGLV 410), *šķīsts top grēcnieciņš* (LGLK 43), *dari šķīstu no grēkiem* (LGLK 87), *šķīsti bērni* (LGLK 123), *ar šķīstu ticību* (LGLK 126), *šķīstu būšanu* (JT1P III nod., 2. p.), *šķīsta un neapgānīta kalpošana* (JTJK I nod., 27. p.)².

Pēc šiem piemēriem redzams, ka reliģiskajās grāmatās jau 17. gs. dominē sašaurināts vārda *šķīsts* lietojums (kas nav nekas neparasts specifiskos tekstos) – ‘morālā tīrs, no grēka tīrs’. Tikai atsevišķos gadījumos vārds lietots ar pamatnozīmi ‘tīrs’, attiecinot to uz konkrētām lietām: *šķīstu, mīkstu gultiņu* (LGLK 11), *šķīstā audeklā* (JTLK XXIII nod., 53. p.), *šķīsts ūdens* (LGLK 33), *no tārpiems šķīstu gad'* (LGLK 171), *šķīstiem kviešiem* (Mancelius 1654, I 200), *šķīstu labību* (Mancelius 1654, I 201).

Tas, ka vārds *šķīsts* bieži minēts, raksturojot jaunavu Mariju, iespējams, ir veicinājis mūsdienās dominējošās nozīmes ‘nevainīgs, tāds, kam nav bijis dzimumsakaru’ attīstību.

Nozīmes attīstība ‘tīrs’ → ‘no grēkiem tīrs, morāli tīrs’ → ‘tikumīgs, nevainīgs’ acīmredzot ir sākusies un aktualizējusies līdz ar kristīgās ticības izplatību.

Arī izskatītajos 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma literatūras tekstos, kā arī latviešu tautas ticējumos un pasakās³ vārds tikpat kā neparādās ar kādreizējo pamatnozīmi ‘tīrs’, proti, tas vairs netiek attiecināts uz kastroļiem vai pannām, bet tiek lietots tikai morālā plāksnē – raksturojot cilvēkus, to sirdis: „(...) jo čūska tikai tādu iekšā laidīšot, kam esot laba un *šķīsta* sirds (LTP); Nodriskāti tēviņi un *nešķīstas* sievietes pilda šo telpu (Purapūķe); Viņš bija slaiks no auguma, viņam bij ērgļa deguns un „dižans ģimis“ kā *šķīstajam* Jāzepam (Māteru Juris); Neesmu vairs tevis cienīga... *šķīsta* meitene, bet pavesta sieva - -“ (Deglavs). Tātad nozīme ‘nevainīgs, tīrs no grēka’ vismaz 19. gs. beigās jau tika uztverta kā pamatnozīme.

Turklāt ticējumos un pasakās ir sastopama arī dialektālā nozīme ‘šķidrš’: „Kad pirmo reiz govs atnāk slaucama, tad pirmo pienu pie *šķīstas* putras lej, lai piena netrūkst /K. Jansons, Plāņi/ (LTT 23968); Ja *šķīstu* putru ēdot, viņa nolīst karotei pa otru pusi, tad tas

² 17. gs. teksti ir pētīti, izmantojot Latviešu valodas seno tekstu korpusā (LVSTK) pieejamo materiālu: <http://www.ailab.lv/senie/>

³ Pētījumā izmantoti LU Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas sagatavotie latviešu valodas teksti:

<http://ai1.miii.lu/lv/ticejumi/default.htm/>

<http://www.ailab.lv/pasakas/>

<http://www.ailab.lv/Teksti/>

<http://www.liis.lv/folklor/>

lējums tiek velnam /J. Rubenis, Ērgļi/ (LTT 25075); Lapsa reiz aicināsi starķu pie sevis sērstu un devusi šķīstū ēdienu uz lēznim telēķim“ /P.Š. no sava tēva-tēva Raunā/ (LTP). Kā redzams pēc šiem piemēriem, vārds *šķīsts* ar nozīmi ‘šķidrs’ lietots tikai attiecībā uz ēdieniem.

19. gs. beigu (Valdemārs 1879, 200) un 20. gs. (RPI 232; Dravnieks 1927, 432; Brants, Matius 1930, 362; LKV 638; LVV₁ 767 u. c.) vārdnīcās parasti vienā šķirkļī ievietots *šķīsts* ar nozīmēm ‘tīrs’, ‘nevainīgs’, citā – kā homonīms – *šķīsts* ‘šķidrs’.

Mūsdienu latviešu valodā vārds *šķīsts* vairs netiek īpaši bieži lietots un vārdnīcās tagad tam dažkārt pat dota norāde „novecojis“. Tā piemēram, 1987. g. izdotajā „Latviešu valodas vārdnīcā“ ir dots *šķīsts*¹ ‘šķidrs’ ar norādi „apvidvārds“ un *šķīsts*² ‘tāds, kam nav grēķu; tikumīgs, nevainīgs’ ar norādi „novecojis“ (LVV₃ 787).

Latviešu valodas vārda *šķīsts* nozīmes attīstība, visticamāk, ir izraisījusi vēl kāda šim pašam semantiskajam laukam piederoša vārda nozīmes pārmaiņu.

16. un 17. gs. vārdam *šķīsts* tik pierasto nozīmi ‘tāds, kur nav netīrumu, traipu’ mūsdienu latviešu valodā izsaka ar vārdu *tīrs*. Interesanti, ka 17. gs. tekstos vārds *tīrs* lietots tikai ar nozīmi ‘bez piejauķumiem’ vai kā nozīmes pastiprinājums : *tīrais zelts* (LGLK 43), *tīru žēlastību* (LGLV 63), *no tīras lēnības* (LGLV 291), *tīrs medus* (Sal 52), *tīrs vīns* (Mancelius 1654, I 386), *tīri meli* (Mancelius 1654, II 165), *tīri brīnumi* (Mancelius 1654, II 342). Ļoti bieži lietots vārdu savienojums *tīrs cilvēķs* ar nozīmi ‘tikai cilvēķs’, piemēram, G. Manceļa 1. sprediķu grāmatā: „Tie to uzlūķoja kā citu *tīru* pliku cilvēķu un neticēja, ka Jēzus Kristus esots Dievs un cilvēķs“ (Mancelius 1654, I 342). Tā kā mūsdienās vārda *tīrs* pamatnozīme ir ‘tāds, kur nav netīrumu traipu; arī uzķopts’ un nozīme ‘bez piejauķumiem’ parasti vārdnīcās minēta tikai kā 2. nozīme (LVV₃ 806), var izteikt hipotēzi, ka vārda *šķīsts* nozīmes pārmaiņa ir veicinājusi zināmu nozīmes pārmaiņu arī vārdā *tīrs*. Kad vārda *šķīsts* lietojums sašaurinājās un to vairs nelietoja kā antonīmu vārdiem *notašķīts*, *netīrs*, *nosmērēts*, raksturojot konkrētas lietas, piemēram, trauķus, muti, šo nozīmi ieguva vārds *tīrs*.

Tātd liet. *skýstas* ir saglabājis seno nozīmi ‘šķidrs’. Latviešu valodā sāķotnēķi pastāvēķa divas nozīmes: ‘šķidrs’ (izloķsnēs) un ‘tīrs’. Valodai attīstoties, nozīme ‘šķidrs’ arī ir palīķusi tikai kā izloķšņu parādība (piemēram, Saikavā, Rūķienā, Valmierā, Gulbenē, Vainiķos un Kalupē), savuķārt literārajā valodā kristietības ietekmē ir notīķusi nozīmes sašaurināšanās: ‘tīrs’ ‘no grēķiem tīrs, tikumīgs, nevainīgs’.

2. Latv. *skaists* ‘1. tāds, kas atbilst noteiktam estētiskajam ideālam, izraisa estētiskās jūtas; 2. tāds, kas iepriecina, izraisa patīķu // pozitīvs, bez negatīvām īpašībām (par psihīķķu, parasti emocionālu, stāvokli, rakstura, personības īpašībām) // tāds, kas izraisa patīķamas izjūtas, emocijas (par laikapstākļiem); tāds, kad ir laikapstākļi, kas izraisa patīķamas izjūtas, emocijas; arī jauķs; 3. labi ķopts, ar vēlamām sugas, šķīmes īpašībām (par dzīvnīķķiem, augiem)’ (LLVV VII₁ 497–498) : liet. *skaistūs* ‘1. šviesus, spindintis (gaišs, spīdošs); 2. permatomas, nedrumstas (caurredzams, skaidrs); 3. grynās, švarus, nesuteptas (tīrs);

4. spindintis, neapsiblausēs (spīdošs, neapmācies); 5. gražus, raudonas (apie veida) (skaists, sārts [par seju]); 6. prk. blaivus, aiškus (pārn. nedzēris, skaidrs) (..); 7. doras, nekaltas (tikumīgs, nevainīgs)' (DLKŽ⁴ 696).

Šie abi vārdi ir etimoloģiski saistīti ar iepriekš analizēto vārdu pāri. E. Frenkels uzskata, ka liet. *skaistūs* un citas ar šo vārdu saistītās formas ir radušās no **skaid-s* un tādējādi tāpat kā liet. *skýstas* un latv. *šķīsts* ir radniecīgs ar liet. *skiesti* 'atšķaidīt', *skisti* 'izšķīst', *skýsti* 'kļūt šķidram' (F r a e n k e l LEW II 792). A. Sabaļausks atzīst, ka liet. *skaistūs* tāpat kā liet. *skiesti* 'atšķaidīt', *skáidyti* 'sadalīt', *skiedrā* 'skaida', sanskrita *chinátti* 'nogriez', latīņu *scindo, -ere* 'plēst, plosīt' pamatā ir ide. sakne **skēi-* 'griezt, atdalīt' (S a b a l i a u s k a s 1990, 132). Savukārt J. Pokornijs pieņem, ka *skaists* un *skaistūs* pamatā ir **skāi-* 'gaišs, spīdošs' (P o k o r n y 1959, 916). Arī J. Endzelīns šo vārdu tāpat kā *skaidrs* un *šķīsts* saista ar verbu *šķiēst* (ME III 866). Ņemot vērā to, ka šīs saknes vārdiem ir raksturīga nozīmes pārmaiņa 'šķidr' → 'tīrs', vārda pirmatnējā nozīme, visticamāk, bija 'tīrs, skaidrs'.

Savukārt K. Karulis pieņem, ka latv. *skaists* saplūduši divi sakņu atvasinājumi: „1. Vārds līdz ar lietuviešu formām ir tās pašas cilmes kā *skaidrs* (..); **skaid-tas* > **skaistas* > *skaists* (..). 2. Vārds ir tās pašas cilmes kā *kaist* (..), šā verba pag. pas. divd. ar pievienotu *s-* no refl. formām (šal. *ap-s-kaisties* : *skaisties*)“ (K a r u l i s 1992, II 192). Etimologs uzskata, ka nozīme 'skaists' latviešu valodā radusies šāda nozīmes attīstības procesa rezultātā: „'sakaisis, sakarsis (sakaitēts, sakarsēts)' → 'pietvīcis sarkans' → 'košs, daiļš'“ (K a r u l i s 1992, II 192). Minētā attīstība gan nav īsti ticama, jo senajās latviešu valodas vārdnīcās nozīme 'sārts' neparādās. Jau pašās pirmajās latviešu valodas vārdnīcās vārdam *skaists* atbilst vācu *schoen, zierlich, huebsch* (F e n n e l l 1988, 84 [Mancelis]; L a n g e 1777, 301 u. c.), *fein, zart* (M L G II 512), tātad tās nerāda nekādu nozīmes pārmaiņu. ME III 866 gan kā 2. nozīme ir dota nozīme 'sarkans', tomēr, tā kā šeit ir minēti tikai divi piemēri no Biržiem, varētu pieņemt, ka vārda *skaists* nozīme 'sarkans' ir tikai atsevišķu izlokšņu parādība, kas radusies lietuviešu valodas ietekmē.

Iespējams, ka baltu pirmvalodā vārdam **skaistas* ir bijuši divi semantiskie atzarojumi, no kuriem viens tiešām ir nozīmējis 'košs, spilgts, sārts', turpretī otrs – 'tīrs, skaidrs, gaišs'. Ja tas ir tā, tad latviešu valodas vārda *skaists* nozīme, visticamāk, ir attīstījusies no otrā semantiskā atzara, par ko liecina arī iepriekšminētie fakti. Latviešu valodā acīmredzot vēlāk ir notikusi nozīmes pārmaiņa 'skaidrs' → 'skaists', taču arī šis process ir tik sens, ka vārdnīcas to nerāda.

Uzmanības vērts ir fakts, ka latviešu tautas ticējumos uzkrītoši bieži sastopams vārdu savienojums *skaists laiks*, piemēram:

„Ja rītā skaļi kliedzot tālu atbalsojas, tad dienā ir **skaists laiks** /M. Šķila, Nīca/ (LTT 1127); Ja skaidrā vasaras dienā pie debess var redzēt it kā miglu, tad gaidāms **skaists laiks** /K. Palteris, Nītaure/ (LTT 20611); Ja pavasara dienā **skaists laiks**, tad būs visu pavasari **skaists**, ja slikts, tad visu pavasari slikts /M. Raņķis, Nīca/ (LTT 22368); Kad rudenī ir **skaists laiks**, tad būs agra ziema /P. Zeltiņa, Ikšķile/ (LTT 25814); Ja vakarā

zibeņo bez pērkona, tad būs **skaists laiks** /M. Greize, Dole/ (LTT 26072); Ja sienāži vakaros sakāpuši kokos, otrā dienā būs **skaists laiks**“ /K. Corbiks, Ārlava/ (LTT 27013). Šajos piemēros *skaists laiks* nozīmē ‘skaidrs laiks bez mākoņiem’ – saulaina diena – pretstatā sliktam, mākoņainam laikam. Iespējams, ka tā ir tipoloģiska parādība – ar vārdu, kas apzīmē jēdzienu „skaists“ raksturot skaidru, saulainu, labu laiku. Piemēram, vācu *schönes Wetter* (LVV₂ 722), liet. *gražus oras* (LLKŽ 343). Tomēr var mēģināt izteikt hipotēzi, ka šis samērā ciešais vārdu savienojums, kolokācija *skaists laiks* glabā vārda *skaists* senāko nozīmi ‘skaidrs’, kura ir saglabājusies lietuviešu valodā, jo *skaists laiks* ir tikai skaidrs laiks, kad debess ir tīra no mākoņiem. Parasti par skaistu laiku nedēvē dabas parādības, kuras patiesībā arī ir skaistas – piemēram, zili melnus mākoņus un rūsu pamalē.

Lietuviešu valodas vārds *skaistūs* ir daudznozīmīgs, taču mūsdienu lietuviešu valodas vārdnīcā kā pirmās sniegtas ar gaišumu, tīrumu, dzidrumu saistītās nozīmes: ‘šviesus, spindintis; permatomas, nedrumstas; grynās, švaras, spindintis, neapsiblauses (gaišs, spīdošs; caurredzams, skaidrs; tīrs; spīdošs, neapmācies)’ (DLKŽ⁴ 696). Arī starp izskatītajiem lietuviešu valodas tekstiem (VDU) nozīme ‘skaidrs, bez mākoņiem’ ir visizplatītākā: „Saulētas rytas ir **skaistus** dangus man nuotaikos netaisē (.); Rytojus išaušo **skaistus**, danguje nebuvo nė debesėlio (.); Ten oras **skaistus**“ utt.

Mūsdienu lietuviešu valodā vārdam *skaistūs* nozīme ‘tikumīgs, nevainīgs, morāli skaidrs, tīrs no grēkiem’ nav īpaši izplatīta, izskatītajos lietuviešu valodas tekstos tā lietota galvenokārt reliģiskā kontekstā, piemēram: „(..) nes Dievas yra **skaistus**; (..) niekas negali būti **skaistus**, jeigu dievas neduoda tos malonės (..); (..) kai kyla į erdvę maldos ir **skaistus** Meilės aidas tyliai virpa jomis“. Šī nozīme varēja attīstīties no nozīmes ‘skaidrs, tīrs, dzidrs’ (sal. latv. *šķīsts*)⁴.

Interesanta un samērā izplatīta ir liet. *skaistūs* nozīme ‘sārts, košs, glīts [par seju]’. Izskatītajos lietuviešu valodas tekstos ir sastopams ne mazums piemēru, kad minētais vārds lietots tieši šajā nozīmē: „Prausimasis rasa, kad būtum **skaistus** ir gražus; (..) Tavo lūpos šokio sūkuryje, Tavo **skaistus** – lyg vasaros ryto aušra! – veidas; Po nasrais ant grindų šviečia **skaistus** kraujo lašelis; (..) ruduo – Toks **skaistus** nuo ugnies, jog nemoku supūti (..); Mergaitė nenuleido akių, jos **skaistus**, juodo abito apgaubtas veidas (..)“ (VDU).

Starp vairākām liet. *skaistūs* nozīmēm – ‘skaidrs’, ‘sārts’ un ‘nevainīgs, tikumīgs, šķīsts’ – ir saskatāma zināma sakarība. ‘Morāliski tīrs, skaidrs’ ir ‘tīrs no grēka, šķīsts’. Folklorā tik bieži apdziedātie sārtie vaigi, sārtā seja (*skaistus veidas*) asociējas ar jaunību

⁴ Šajā kontekstā ir iespējams mazliet salīdzināt divus semantiskās attīstības ziņā vienlaicīgi gan līdzīgos, gan atšķirīgos vārdus – latv. *šķīsts* un liet. *skaistūs*: latv. *šķīsts* sākotnēji apzīmēja konkrētu īpašību ‘tīrs’ un pēc tam, izplatoties kristīgajai ticībai, nozīmei sašaurinoties un vārdam sākot nozīmēt galvenokārt ‘morāli tīrs, nevainīgs, tikumīgs’, konkrētā nozīme ‘tīrs’ tikpat kā vairs netiek lietota. Arī liet. *skaistūs* sākotnēji raksturoja konkrētu īpašību ‘skaidrs, gaišs’ un tajā līdzīgi kā latviešu valodā notika nozīmes sašaurināšanās ‘skaidrs’ → ‘morāli tīrs’, tomēr šeit attiecīgā nozīme “neizspieda” pārējās nozīmes un pat reliģiskajos tekstos tā nav dominējošā.

un nevainību. Savukārt samērā bieži lietotajā rītam veltītajā epitetā *skaistus rytas* grūti saprast, vai runa ir par skaidru rītu bez mākoņiem, vai par saullēktā sārtu, košu rītu. Droši vien nereti šādā teikumā ir ietvertas abas nozīmes.

Daudznozīmīgais liet. *skaistūs*, jādodomā, ir saglabājis arī senāko nozīmi 'skaidrs, gaišs', nozīme 'tikumīgs, nevainīgs', iespējams, attīstījusies kā pārnestā nozīme no 'tīrs, skaidrs', taču mūsdienās tā nav īpaši bieži lietota. Latviešu valodas vārdā acīmredzot ir notikusi nozīmes pārmaiņa – 'skaidrs' → 'skaists', turklāt seno nozīmi 'skaidrs', iespējams, glabā arī kolokācija *skaists laiks*.

3. Latv. *tikls* 'novec. tikumīgs' (LLVV VII₂ 533) : liet. ¹*tiklūs* '1. ištikimas (uzticīgs); 2. lengvai kuo pasitikintis, lengvatikis, patiklus (lētticīgs)'; ²*tiklūs* 'doras, garbingas, taurus (godīgs, godprātīgs, krietns), 2. ramus (mierīgs)' (LKŽ XVI 253).

Salīdzinājumā ar iepriekš aplūkotajiem gadījumiem šī etimoloģiski saistītā vārdu pāra nozīmju atšķirība nav tik liela, tomēr arī šeit ir novērojams nozīmes attīstības process. Tā latv. *tikls* vai *tiklis* senajās vārdnīcās ir dota ne tikai mūsdienās pazīstamā nozīme 'tikumīgs' – *tugendhaft* (Lange 1777, 350; Stender 1789, I 320), *sittsam, sittlich* (Valdemārs 1879, 227; RPI 260), *нравственный* (Miežinis 1894, 260) –, bet arī virkne citu ar to vairāk vai mazāk saistītu nozīmju. Piemēram, 'derīgs' – *brauchbar* (Stender 1789, I 320), *tauglich* (Brasche 1875, II 177); 'pieklājīgs' – *schicklich* (Lange 1777, 350; Stender 1789, I 320); 'čakls' – *fleißig, fljigtigh, pilny* (WB 97), *fleißig* (Fennell 2000, II 231 [Fīrekērs]); 'krietns' – *tüchtig* (Langijs 1936, 311), *wacker* (Ulmann 1872, I 307; Brasche 1875, II 177); 'ātrs, mundrs' – *hurtig, munter* (Fennell 2000, II 231 [Fīrekērs]). Paši seno vārdnīcu autori (Stender 1789, I 320) šo vārdu saista ar verbu *tikt* 'patikt' – 'tikumīgs' = 'patīkams'.

Nozīme 'derīgs' rāda vārda *tikls* saistību ar verbu *tikt*, kura agrākā nozīme bija 'derēt' (sal. liet. *tikti* 'derēt'). No šī paša vārda ir atvasināti arī tādi vārdi kā *tikums, tikumīgs*. Jāpiekrīt etimologam K. Karulim, kurš redz šādu vārda *tikls* nozīmes attīstības procesu: 'derīgs' → 'čakls, veikls, strādīgs' → 'godīgs' (Karulis 1992, II 401).

17. gs. tekstos sastopams tikai vārds *netikls* un tas lietots tādos vārdu savienojumos kā, piemēram, *netiklis cilvēks* (Syr 552), *netikliems ļaudīms* (Syr 552). Vārdu savienojumi *netiklu ticību* (Mancelius 1654, II 79), *netikla mācība* (EvEp 153) laikiem gan jāsaprot kā 'nepareizu ticību' un 'maldu mācība'.

Vārda *tikls* nozīme laika gaitā sākotnēji paplašinājusies – 19. gs. beigās tas galvėnokārt apzīmējis vispārinātu īpašību 'tikumīgs', ietverot gan čaklumu, gan pieklājību, gan morālo stāju. Tā redzama, piemēram, šajos 19. gs beigu un 20. gs. sākuma tekstos, kā arī tautasdziesmās: „Pārāk par visu uz pasaules ķēniņš mīlēja savu vienīgo meitiņu, kas bija tik skaista un **tikla**, kādas otras uz pasaules neatradās (LTP); Vai visa pilsēta nedaudzina manis par taisnāko tiesnesi, par **tiklāko** sievu, par skarbāko tikumības aizstāvi! (Zeiboltu Jēkabs); 'Tālāk, - vieglu gaitu, čaklai kā irbītei, svaigai kā rīta rasiņai, **tiklai** un gnetai, smaidošām acīm, sārtām rožu lūpām' (Deglavs); Lolo mani, māmuliņa,

Nelolo netikušu: **Netiklam** diena gara, Ne vēl mūžu dzīvojot“ (LTDz 23958). Vēlāk vārda *tikls* nozīme sašaurinājusies – ‘tikumīgs, kautrs seksuālajās attiecībās, šķīsts’. „Šī pēdējā nozīmes nianse liter. valodā kļuvusi dominējošā“ (Karulis 1992, II 402). 20. gs. un mūsdienu vārdnīcas gan parasti šim vārdam sniedz tikai nozīmi ‘tikumīgs’, īpaši neizceļot tikumu vidū šķīstību (Dravnieks 1927, 443; Lauva 1939, 280; LKV 650; LLVV VII₂ 533; LVV₃ 804 u. c.), bet ir arī savi izņēmumi, piemēram, 1963. g. izdotajā „Latviešu-vācu vārdnīcā“ (LVV₁ 783) vārds *tikls* tulkots kā *keusch*, tātad ‘nevainīgs, šķīsts’.

Arī vārds *tikls*, kas, spriežot pēc vārdnīcām un 19. gs. beigu tekstiem, agrāk ir bijis samērā izplatīts, mūsdienās tiek lietots diezgan reti un vārdnīcās nereti sniegts ar norādi „novecojis“ (LLVV VII₂ 533).

Lietuviešu valodas vārds *tiklūs* mūsdienu lietuviešu literārajā valodā netiek lietots (vismaz izskatītajos lietuviešu valodas tekstos nebija neviena piemēra ar šo vārdu, arī mūsdienu literārās valodas vārdnīcās tas neparādās). LKŽ XVI 253 bez vārda *tiklūs* ar nozīmēm ‘godīgs, krietns; mierīgs’ (Pelesā, Rītera, Miežina, Kuršaiša vārdnīcā) citā šķirklī sniegts arī vārds *tiklūs* ar nozīmēm ‘uzticams’, ‘lētticīgs’ (Seiņos, Geruša darbos) – tas acīmredzot liecina par to, ka vārdnīcas autori šos vārdus ir uzskatījuši par homonīmiem, tādējādi pieņemot, ka pirmais vārds atvasināts no verba *tikti*, bet otrs – no verba *tikēti*. Latviešu īpašības vārdam *tikls* atbilst liet. *tiklūs* ar nozīmēm ‘godīgs, krietns; mierīgs’. Pēc etimologa E. Frenkela (Fraenkel LEW II 1091) domām, liet. *tiklūs* ‘krietns, godīgs, ticīgs’ ir atvasināts no liet. *tikti* ‘derēt’, tāpat kā latv. *tikls* – no verba *tikt*. Nozīme ‘godīgs’, visticamāk, radusies līdzīgi kā latviešu valodā: ‘labs, derīgs, patīkams’ → ‘godīgs’.

Tātad latviešu literārās valodas vārdā *tikls* atšķirībā no liet. *tiklūs* ir notikusi nozīmes sašaurināšanās: ‘godīgs, tikumīgs plašākā nozīmē’ → ‘kautrs seksuālajās attiecībās, šķīsts’. Lietuviešu izloksnēs vārdam *tiklūs* ar nozīmi ‘godīgs, krietns, mierīgs’ sastopams homonīms ar nozīmi ‘uzticams, lētticīgs’.

Izanalizējot visus šos trīs vārdu pārus, ir iespējams saskatīt dažas sakarības. Pirmkārt, visos trijos gadījumos senāku nozīmi ir saglabājis pāra lietuviešu valodas vārds. Otrkārt, latv. *šķīsts* nozīmes attīstība ‘tīrs’ → ‘nevainīgs’ un liet. *skaistūs* ‘gaišs, tīrs’ → ‘tikumīgs, nevainīgs’, visticamāk, ir notikusi kristietības izplatības ietekmē, kas pēc A. Meijē iedalījuma laikam būtu uzskatāma par sociālo cēloni. Treškārt, aplūkotie morāles īpašību apzīmējumi mūsdienās tiek lietoti samērā reti, parasti reliģiskos tekstos (latv. *šķīsts* un latv. *tikls*), vai arī šīs morālo īpašību apzīmējošās nozīmes kļuvušas par perifērajām, sākot dominēt citām nozīmēm (liet. *skaistūs*).

Mūsdienās šie jēdzieni sabiedriskajā apziņā ir zaudējuši lielu daļu no tās nozīmības, kas tiem bija raksturīga, piemēram, 19. gs. sākumā, un tas atspoguļojas arī valodā. Tātad arī reliģija, tas, kāda konkrētajā laika posmā ir sabiedrības attieksme pret morāles normām, ir būtisks faktors, kas var ietekmēt attiecīgā vārda nozīmes attīstību.

DIE SEMANTISCHE DIFFERENZATION VON MANCHEN ADJEKTIVEN DER LETTISCHEN UND LITAUISCHEN SPRACHE: LETT. *šķīsts*, LIT. *skýstas*; LETT. *skaists*, LIT. *skaistùs*; LETT. *tikls*, LIT. *tiklùs*

Zusammenfassung

Diesen Wortpaaren von semantisch unterschiedlichen Adjektiven der lettischen und litauischen Sprache (lett. *šķīsts* 'tugendhaft, unschuldig, keusch' : lit. *skýstas* 'flüssig; nicht ernst gemeint, unreif'; lett. *skaists* 'schön' : lit. *skaistùs* 'grell, klar, rosig; ehrlich, keusch'; lett. *tikls* 'tugendhaft, keusch' : lit. *tiklùs* 'treu, leichtgläubig; ehrlich, anständig') kann man zu Bezeichnungen der Eigenschaften der Sittlichkeit zählen, weil mindestens ein Wort im Paar (lett. *šķīsts*, lett. *tikls*, lit. *tiklùs* und lit. *skaistùs*) eine mit Sittlichkeit verbundene Eigenschaft charakterisiert.

Die Aufgabe dieses Artikels ist mit der Analyse von diesen Wortpaaren zu konstatieren, welche Sprache die ältere Bedeutung beibehaltet hat, ungefähre Ursachen der Bedeutungsveränderung festzustellen und zu bestimmen, ob sie für ganze Gruppe charakteristisch sind.

Lit. *skýstas* hat die ältere Bedeutung 'flüssig' beibehaltet. Im Lettischen war anfänglich zwei Bedeutungen: 'flüssig' (in Mundarten) und 'rein, sauber'. Die erste Bedeutung ist noch in unseren Zeiten nur als die Erscheinung der Mundarten erhalten worden, aber in der Schriftsprache ist vielleicht wegen des Einflusses der religiösen Texten die Bedeutungsverengung 'sauber, rein' → 'rein von Sünden, tugendhaft, keusch' geschehen.

Mehrdeutiges lit. *skaistùs* hat vermutlich auch die ältere Bedeutung 'klar, hell' beibehaltet, aber die Bedeutung 'tugendhaft, keusch' hat sich voraussichtlich als übertragene Bedeutung von der Bedeutung 'rein, hell' entwickelt und heute ist sie nicht besonders oft verwendet. Im Lettischen ist die Bedeutungsveränderung 'hell' → 'schön' geschehen und ist vermutlich die ältere Bedeutung 'hell' im Kollokation *skaists laiks* 'schönes Wetter' beibehalten worden.

Im lett. *tikls* ist die Bedeutungsverengung geschehen: 'ehrllich, tugendhaft im weiteren Sinne' → 'sexuell scheu, keusch'. In den litauischen Mundarten ist neben den Adjektiv *tiklùs* 'ehrllich' auch homonymisches *tiklùs* 'leichtgläubig' beibehalten worden.

Nach der Analyse dieser Wortpaaren kann man manche Zusammenhänge bemerken. Erstens, in allen drei Fällen ist die ältere Bedeutung das litauisches Wort beibehalten. Zweitens, die Bedeutungsentwicklungen von lett. *šķīsts* 'sauber, rein' → 'rein von Sünden, tugendhaft, keusch' und von lit. *skaistùs* 'tugendhaft, keusch' → 'rein, hell' sind vielleicht wegen des Einflusses des Christentums geschehen. Drittens, heute sind diese Bezeichnungen der Eigenschaften der Sittlichkeit ziemlich selten verwendet, meistens, in den religiösen Texten.

LITERATŪRA

Blank A., 1997, Prinzipien des lexikalischen Bedeutungswandels am Beispiel der romanischen Sprachen, Tübingen.

Būga RR – K. Būga, Rinkiniai raštai, I–III, Vilnius, 1958–1961.

Fraenkel LEW – E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, I–II, Heidelberg–Göttingen, 1962–1965.

Karulis K., 1992, Latviešu etimoloģijas vārdnīca, I–II, Rīga.

Mažiulis PKEŽ – V. Mažiulis, Prūsų kalbos etimologijos žodynas, I–IV, Vilnius, 1988–1997.

McMahon A. M. S., 1996, *Understanding Language Change*, Cambridge.
Pokorný J., 1959, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I, Bern, München.
Sabaliauskas A., 1990, *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius.

AVOTI

- Ādamsons E., E. Kagaine, 2000, *Vainižu izloksnes vārdnīca*, I–II, Rīga.
Brants K., V. Matiuss, 1930, *Latviešu-angļu vārdnīca*, Rīga.
Brasche G., 1875, *Allererste Anleitung zum Gebrauch der lettischen Sprache für Deutsche*, I–II, Libau.
Deglavs A., Rīga, <http://www.ailab.lv/Teksti/>
DLKŽ⁴ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius, 2000.
Dravnieks J., 1927, *Latvju-vācu vārdnīca*, Rīga.
EvEp – *Euangelia vnd Episteln*, Riga, 1615.
Fennell T. G., 1988, *A Latvian-German Revision of G. Mancelius' Lettus (1638)*, Melbourne.
Fennell T. G., 1989, *A Latvian-German Revision of G. Mancelius' Phraseologia Lettica (1638)*, Melbourne.
Fennell T. G., 2000, *Fürecker's Dictionary: A Concordance*, I–II, Rīga.
JTJk – *Tas Jauns Testaments, Jehkaba ta Apustuļa Grahmata uhs wisseem rakstita*, Riga, 1685.
JTLk – *Tas Jauns Testaments, Tas Ewangeljums No Swehta Luhkasa usrakstihts*, Riga, 1685.
JT2Kor – *Tas Jauns Testaments, Pahwila ta Apustuļa ohtra Grahmata uhs teem Korinteņeem rakstita*, Riga, 1685.
JT1P – *Tas Jauns Testaments, Pehtera ta Apustuļa pirma Grahmata uhs wisseem rakstita*, Riga, 1685.
Lange J., 1777, *Vollständiges deutschlettisches und lettischdeutsches Lexicon*, Mitau.
Langijs J., 1936, *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku, izdevis un papildinājis E. Blese*, Rīga.
Lauva E., 1939, *Latviešu-vācu vārdnīca*, Rīga.
LGLK – *Lettische geistliche Lieder vnd Collecten [Kurzemes luterāņu dziesmugrāmata]*, Mitau, 1685.
LGLV – *Lettische geistliche Lieder vnd Collecten [Vidzemes luterāņu dziesmugrāmata]*, Riga, 1685.
LKV – *Latviešu-krievu vārdnīca*, Rīga, 1953.
LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX, Vilnius, 1961–2002.
LKŽK – *Lietuvių kalbos žodyno kartoteka [Lietuvių kalbos institutas]*.
LLKŽ – *Latvių-lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius, 1977.
LLV – *Lietuviešu-latviešu vārdnīca*, Rīga, 1995.
LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*, I–VIII, Rīga, 1972–1995.
LTDz – *Latviešu tautasdziesmas*, <http://www.liis.lv/folklor/>
LTP – *Latviešu tautas pasakas*, <http://www.ailab.lv/pasakas/>
LTT – *Latviešu tautas ticējumi*, <http://ai1.miii.lu/lv/ticejumi/default.htm/>
LVSTK – *Latviešu valodas seno tekstu korpuss*, <http://www.ailab.lv/senie/>
LVV₁ – *Latviešu-vācu vārdnīca*, Rīga, 1963.
LVV₂ – *Latviešu-vācu vārdnīca*, Rīga, 1980.
LVV₃ – *Latviešu valodas vārdnīca*, Rīga, 1987.
Mancelius G., 1654, *Lang=gewünschte Lettische Postill*, I–III, Riga.
Māteru Juris, *Sadzīves viļņos*, <http://www.ailab.lv/Teksti/>
ME – *K. Mīlenbahs, Latviešu valodas vārdnīca*, red., pap., turpinājis J. Endzelīns, I–IV, Rīga, 1923–1932.

- Miežinis M., 1894, Leišu-latviešu-poļu-krievu vārdnīca, Tilzīte.
- MLG – Manuale Lettico-Germanicum, I–II, Rīga, 2001.
- Purapuķe J., Ķibeles aizķibeles, <http://www.ailab.lv/Teksti/>
- Reķēna A., 1998, Kalupes izloksnes vārdnīca, I–II, Rīga.
- RPI – Latviešu-vācu vārdnīca līdz ar svešvārdu paskaidrojumiem, sastādīta no R.P.I. studentu pulciņa, Rīga, 1914.
- Sal – Die Sprüche Salomonis [Tulk. G. Mancelis], Riga, 1637.
- Syr – Das Haus=, Zucht= vnd Lehrbuch Jesu Syrachs [Tulk. G. Mancelis], Riga, 1631.
- Stender G. F., 1789, Lettisches Lexikon, I–II, Mitau.
- Ulmann C., 1872, Lettisches Wörterbuch, I, Lettisch-deutsches Wörterbuch, Riga.
- Valdemārs K., 1879, Latviešu-krievu-vācu vārdnīca, Maskava.
- VDU – VDU Humanitarinio fakulteto Kompiuterinēs lingvistikos centro elektroninis lietuvių kalbos tekstynas, <http://donelaitis.vdu.lt>
- WB – Wörter-Büchlein / Wie Eetzliche gebräuchliche Sachen auff Teutsch / Schwedisch / Polnisch und Lettisch / Zu benennen seynd, Riga, 1705.
- Zeiboltu Jēkabs, Liktenis, <http://www.ailab.lv/Teksti/>